

Ks. ALEKSANDER USOWICZ

Corpus Philosophorum Medii Aevi.

Czasy, w których uważano scholastykę średniowieczną za „pustynię, gdzie nie widać ani początku ani wyjścia, gdzie nic oka nie rozweseli i serca nie zajmie“¹⁾ minęły już chyba bezpowrotnie. Historyk kultury powie dziś raczej, że „nigdy filozofia, rozwijając się długo i konsekwentnie w jednym kierunku, nie doszła do tak zwartego i wykończonego systemu pojęć“²⁾, jak właśnie w średniowieczu. Szczegółowe, oparte na bogatym materiale rękopiśmiennym monografie wykazały, że myśl scholastyczna w średniowieczu umiała podawać zagadnienia głębokie i żywe, do których powrócą późniejsze wieki. Średniowiecze poruszało nie tylko zagadnienia istoty i istnienia, substancji i przypadłości, lecz także problem logiki trójwartościowej, problem charakteru poznawczego woli czy związku między kategorią ilości i jakości³⁾. Nic więc dziwnego, że w łonie Unii Międzynarodowej Akademii powstał plan monumentalnego wydawnictwa tekstów średniowiecznych w postaci *Corpus Philosophorum Medii Aevi*.

I.

Projekt polski.

Niejednokrotnie samo zarysowanie pewnego planu stanowi już doniosły fakt w dziejach myśli ludzkiej, chociażby nawet ten plan nie został w całości a nawet w części wykonany za życia projektodawcy. Późniejsze bowiem pokolenia wracają do tego planu i realizują dawny pomysł w zmienionej zwyczajnie

---

1) M. Wiszniewski: *Historia literatury polskiej*, III, Kraków 1841, 141.

2) Wł. Tatarkiewicz: *Historia filozofii*, I, Lwów, 1933, 260.

3) K. Michalski: *Le problème de la volonté à Oxford et à Paris au XIV-e siècle. Studia philosophica*, II, Leopoli 1937, 261 nn.

postaci. Zmarły w dniu 6 sierpnia 1947 r. ks. Konstanty Michalski podał parę projektów w ramach prac w Polskiej Akademii Umiejętności. Projekty te podzieliły los doniosłych projektów, tzn. przeżyły autora. Od 1928 r. planuje, jako pierwszy redaktor w Komitecie dla tłumaczenia dzieł Arystotelesa, wydanie w języku polskim pism⁴⁾ jednego z największych myślicieli starożytności. Jego korespondencja z wybitnymi uczonymi polskimi w tej sprawie wskazuje, ile wagi przykładał do tego przedsięwzięcia⁵⁾. W następnym roku, jako sekretarz Komisji do badań historii filozofii w Polsce, podał projekt wydania *Epistolarium* filozofów polskich XIX w. Projekt ten jednogłośnie uchwalono. Tym samym zaciążył na nim obowiązek rozpisywania się na wszystkie strony, by zebrać razem „rozsypane perły“⁶⁾. Najdonioślejszym jednak projektem w ramach prac w P. A. U. jest projekt dotyczący *Corpus Philosophorum Medii Aevi*.

Głównymi obecnie formami organizacyjnymi nauki międzynarodowej są: Unia Międzynarodowa Akademii i Rada Międzynarodowa Unii Naukowych. Do związków tych przystąpił Rząd Rzeczypospolitej Polskiej w r. 1921 poprzez Akademię Umiejętności, z ramienia której brał udział w pracach organizacyjno-międzynarodowych jej ówczesny prezes J. Rozwadowski. Na doroczny zjazd Unii i na zbierającą się co trzy lata Radę Unii wysyła PAU swych delegatów⁷⁾.

Na zjeździe Unii w Brukseli w 1928 roku wystąpiła PAU z propozycją wydania wspólnymi siłami różnych narodów tekstów średniowiecznych odnoszących się do filozofii w postaci *Corpus Philosophorum Medii Aevi*. Inicjatorem i referen-

4) Por. Sprawozdanie z wydawnictw i czynności Polskiej Akademii Umiejętności od czerwca 1927 do czerwca 1928, 22.

5) Por. list. Wł. Tatarkiewiczą z 29 lutego 1928; list H. Jakubaniśa z 8 marca 1928; list T. Kotarbińskiego z 5 marca 1928 r. AMS (Archiwum Zgrom. Księży Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu).

6) Por. list ks. Michalskiego do St. Kremera z 8 października 1929 i list K. Twardowskiego do ks. Michalskiego z 10 maja 1929.

7) Por. St. Kutrzeba: Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1939, 46.

tem tego projektu był ks. Michalski⁸⁾. Na życzenie Naczelnego Komitetu Unii rozesłano drukowany plan wydawnictwa wszystkim członkom Unii w zamiarze rozpatrzenia go na posiedzeniu Unii w roku następnym⁹⁾. Plan opracowany został przez projektodawcę tak, że można go było rozszerzać i uzupełniać zależnie od możliwości naukowych i finansowych¹⁰⁾. Projekt przewidywał trzy serie wydawnictwa: Pierwsza seria obejmowałaby tłumaczenia średniowiecznego Arystotelesa na język łaciński. Jak wiadomo, począwszy od XII w. następuje w średniowieczu asymilacja filozofii Arystotelesa. W związku z tym zjawiają się liczne przekłady jego pism, które w dużej części kryją się jeszcze dotychczas w rękopisach. Jedynie niektóre tłumaczenia są drukowane. Organon np. umieścił ks. J. P. Migne w swej Patrologii wśród dzieł Boecjusza¹¹⁾. Metafizyka, dzieła przyrodnicze i moralne znajdują się jedynie w wydaniach niekrytycznych i niekompletnych z XV i XVI w.¹²⁾. Dopiero bowiem wnikliwie studia mediewistów ostatnich czasów ukazały kierunek i kolejność tłumaczeń dzieł Arystotelesa. A przekłady te mają bardzo doniosłe znaczenie dla historii kultury: Przekłady te pozwalają nam wnikać głębiej w ogromne dzieło recepcji Arystotelesa na Zachodzie, dopomagają do wyznaczenia chronologii różnych pism filozofów średniowiecznych i wspierają wydatnie w pracy filologicznej, pozwalając np. w niektórych wypadkach zrekonstruować tekst grecki na podstawie dosłownego tłumaczenia łacińskiego.

Druga seria miała obejmować przekłady łacińskie średniowiecznych filozofów arabsko-żydowskich, ze względu na wielki ich wpływ na łacińskie średniowiecze¹³⁾. Ks. Michalski w pro-

⁸⁾ Kronika U. J. za lata akad. 1926/27, 1927/28, 1928/29 i 1929/30, Kraków 1934, 118.

⁹⁾ K. M(ichalski): Corpus Philosophorum Medii Aevi, odbitka z Kwartalnika Filozoficznego z 1929 r., 75.

¹⁰⁾ Projet de l'Académie polonaise des sciences et des lettres pour la publication d'un Corpus Philosophorum Medii Aevi (Cracovie 1929), 1.

¹¹⁾ ML 63.

¹²⁾ Projet, 3.

¹³⁾ Projet, 5.

jeckie swym wykazuje jak małe postępy zrobiono w tym kierunku od czasu rozpraw Carra de Vaux¹⁴⁾, L. Gauthier¹⁵⁾, Asin y Palacios¹⁶⁾ lub M. Hortena¹⁷⁾. *Melanges de philosophie juive et arabe* np. S. Munka z 1859 r. mogły być wydane bez zmian z powodu braku nowych wyników jeszcze w 1927 r. Podobnie, kto chce zaznajomić się z awerroizmem za Zachodzie, musi jeszcze dziś zajrzeć do pracy E. Rénana¹⁸⁾, chociaż kryje ona w sobie liczne błędy i luki. Zdaniem projektodawcy z filozofów żydowskich należało by uwzględnić głównie *Przewodnik błędzących* Mojżesza Majmonidesa. Isaac Israeli bowiem nie miał większego wpływu na scholastyków, a *Źródło życia* Awicebrona ukazało się już w *Beiträge* Baeumkera.

Z filozofów arabskich trzeba umieścić w „Corpus Philosophorum“ Awicennę, Al Gazela i Awerroesa. Al Farabi pozostaje na uboczu ze względu na to, że jego *De ortu scientiarum* ukazało się już w opracowaniu Cl. Baemkera¹⁹⁾, a dwa traktaty *De intellectu* i *De scientia* są mniejszej wagi. Awicennę znano w średniowieczu w tłumaczeniu Dominika Gundissalvi. Tłumaczenie to, objęte edycją wenecką, zawiera następujące traktaty: *Logica*, *Sufficientia* (Fizyka), *De coelo et mundo*, *De anima*, *De intelligentiis*, *De animalibus*, *Philosophia prima*. Na szczególne wyróżnienie zasługuje „*Philosophia prima*“, która wywarła duży wpływ na łacińskie średniowiecze²⁰⁾. Z Al Gazela uwzględniło by wydawnictwo traktat *Dążenia filozofów* (Makasid). Drugie dzieło: *Zniszczenie filozofów*, znane w średniowieczu jedynie z polemiki Awerroesa, znajduje się w cytatach niemal w całości w dziele Awerroesa *Zniszczenie zniszczenia*.

¹⁴⁾ Carra de Vaux, Avicenne, Paris 1900; Gazali, Paris 1902.

¹⁵⁾ L. Gauthier: *Ibn Thofaïl*, Paris; *La théorie d'Ibn Rochd sur les rapports de la religion et de la philosophie*, Paris 1909.

¹⁶⁾ Asin Palacios, Algazel, Zaragoza 1901.

¹⁷⁾ M. Horten: *Die Metaphysik Avicennas*, Halle 1907—1909; *Die Metaphysik des Averroës*, Halle 1912.

¹⁸⁾ E. Rénan: *Averroës et l'averroïsme*, Paris 1852.

¹⁹⁾ Cl. Baeumker: *Alfarabi über den Ursprung der Wissenschaften (De ortu scientiarum)*, Münster i. W. 1916.

²⁰⁾ Por. Ét. Gilson: *Avicenne et le point de départ de Duns Scot*, *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, II (1927), 89—149.

Wydanie weneckie *Makasid* z 1506 roku jest dziś trudno dostępne i nie odpowiada obecnemu stadium badań nad filozofią średniowiecza. Najwięcej miejsca wśród filozofów arabsko-żydowskich w „Corpus“ zajął by bezsprzecznie Awerroes, tzn. jego komentarze do Arystotelesa i traktat samodzielny *De substantia orbis*. Komentarze mają wyjątkowe znaczenie, gdyż wpływ ich na scholastykę był głęboki i trwały. Wpływ ten zresztą rozciągał się i na Odrodzenie. Prace nad komentarzami Awerroesa należało by prowadzić równolegle do prac nad tekstem Arystotelesa; komentarze te bowiem ściśle wiążą się z tłumaczeniami arabsko-łacińskimi Arystotelesa ²¹⁾).

Trzecia seria obejmuje w „Corpus“ filozofię łacińską średniowiecza, a więc najbogatszy materiał. Dzieła pisarzy klasycznych XIII w. mają edycje nieraz bez zarzutu, wzorowe, jak np. edycje dzieł św. Bonawentury z Quaracchi. Natomiast pisarze wybitni wprawdzie, ale nie należący do głównych przedstawicieli scholastyki spoczywają bądź w rękopisach, bądź też w inkunabułach. „Corpus“ winno tych pisarzy wydobyć z zapomnienia; ich bowiem poglądy filozoficzne otwierają nam nieraz drogę do zrozumienia całych prądów w średniowieczu. Projekt ks. Michalskiego dzieli tę serię na cztery sekcje.

Do pierwszej sekcji należą wybitni przedstawiciele scholastyki, tzn. ci, którzy bądź przez swą oryginalność myśli, bądź też przez swój wpływ trwały godni są specjalnego wyróżnienia. Do sekcji tej należy z XII w. Wilhelm z Conches, którego dotychczas jeszcze mało się zna, a który ma duże znaczenie, zwłaszcza dla historii kosmologii i nauk przyrodniczych. Tu także trzeba umieścić W. Ockhama i Jana Buridana. Z dzieł Ockhama jedynie traktaty polityczne doczekały się wydania krytycznego ²²⁾. Inne jego dzieła kryją się w rzadkich rękopisach lub w niekrytycznych starodrukach ²³⁾.

Drugą sekcję winny stanowić komentarze do Lombarda,

²¹⁾ Projet, 6—7.

²²⁾ Por. Fr. Ueberweg — B. Geyer: *Die patristische und scholastische Philosophie*, Berlin 1928, 572.

²³⁾ O najnowszych wydaniach Ockhama, por. Ét. Gilson: *La philosophie au moyen âge*, Paris 1947, 656.

przy czym „Corpus“ obejmowałyby jedynie komentarze do I księgi Lombarda, gdyż księgi od II—IV zawierają w zasadzie problemy teologiczne. Wśród komentarzy do Lombarda trzeba najpierw uwzględnić Jana z Mirecourt, w którym przejawiają się wyraźnie nowe prądy, fermentujące w filozofii XIV w. Wartościowymi są także komentarze Fitz-Ralpa i Adama Woodhama. Komentarz Fitz-Ralpa jest nie tylko w swej treści wartościowy, ale i rzadki, bo jak się zdaje zachowany w jedynym rękopisie w Oxfordzie. Adam Woodham znowu zasługuje na uwagę ze względu na problem woli, którym się zajmuje.

Do trzeciej sekcji należą komentarze do Arystotelesa ze szczególnym uwzględnieniem komentarzy do *Fizyki*, *De coelo et mundo* i do *De anima*²⁴). Komentarze do *Fizyki* i do *De coelo et mundo* przygotowują nowe idee, które zjawiają się później u Leonardo da Vinci i Galileusza. Komentarze zaś do *De anima* odzwierciadlają różne kierunki, panujące w psychologii średniowiecza: awerroizm, aleksandrynizm i kierunek harmonizujący naukę Arystotelesa z dogmatem chrześcijańskim. Z komentarzy do *Fizyki* i do *De coelo et mundo* należało by uwzględnić przede wszystkim Jana Buridana i Mikołaja z Oresne. Za komentarzami Buridana bowiem szła prawie niewolniczo przez cały wiek szkoła terministyczna a komentarz Mikołaja z Oresne najlepiej ze wszystkich pisarzy średniowiecza wypowiada myśl o krążeniu ziemi wokół swej osi²⁵). Z komentarzy do *De anima* trzeba uwzględnić, obok innych, komentarz awerroisty Jana z Jandin.

Czwarta sekcja obejmuje dzieła wybrane, oryginalne. Mieszczą się tu według projektu najpierw traktaty logiczne, takie jak np. *Summulae logicales* Piotra Hiszpana lub traktaty W. Shyreswood'a i Lamberta z Auxerre. Wydanie tych tekstów wymagałoby wprawdzie wielkiego trudu ze względu na teren mało jeszcze zbadany, ale przyczyniłoby się w dużej mierze do znajomości logiki średniowiecznej. *Historia logiki* K. Prantla oddała by tu jeszcze wielkie usługi, choć zawiera w sobie błędy i niedociągnięcia.

²⁴) *Projet*, 7 nn.

²⁵) C. Michalski: *La physique nouvelle et les différents courants philosophiques au XIV-e siècle*, Cracovie 1928.

Po traktatach logicznych następowałyby traktaty dotyczące gramatyki spekulatywnej i traktaty zatytułowane *De intentionibus*. Średniowieczna gramatyka spekulatywna łączyła się ściśle z logiką, zwłaszcza z rozdziałem *De proprietatibus terminorum*. Traktaty zaś *De intentionibus* zawierają myśl rozwiniętą później przez fenomenologię.

Dziełka psychologiczne, takie jak *De sensu agente*, *De intellectu agente* włącza się również w „Corpus Philosophorum“. Zestawienie bowiem obok siebie tych traktatów pozwala nam odkryć ich wzajemną zależność chronologiczną i wewnętrzną.

Średniowieczne traktaty fizyczne *De proportionibus* lub *De intensione et remissione formarum* ważne są nie tylko dla filozofii, ale także dla historii przyrodoznawstwa i matematyki; w traktatach tych najsilniej przejawia się tendencja do ujmowania zjawisk fizycznych we formuły matematyczne. I te więc traktaty znajdują swe miejsce w „Corpus“.

Specjalną grupę w wydawnictwie projektowanym mają tworzyć pisma ekonomiczne i polityczne. Przy dziełach ekonomicznych należy uwzględnić takie nazwiska, jak Buridana, Mikołaja z Oresne, Henryka z Hesji, Henryka z Oyta, Gabriela Biela i Mikołaja Kopernika. Wśród traktatów politycznych znalazłyby się przede wszystkim traktaty zatytułowane *De regimine principum* i *De concordantia* Mikołaja z Cues²⁶⁾. Trzeba tu zresztą przeprowadzić należytą selekcję, wyróżniając w wielkiej masie rękopisów lub rzadkich druków to, co mniej ważne, od tego, co rzeczywiście wartościowe.

Projekt ks. Michalskiego w końcowym ustępie zaznacza, że tylko Unia Akademii będzie w stanie dokonać monumentalnego wydawnictwa, jakim jest „Corpus“, gdyż tylko związek międzynarodowy może zapewnić ciągłość wydawnictwu, zrzeszyć wokół niego pracowników różnych narodów, znaleźć potrzebne środki materialne oraz przeniknąć do wszystkich bibliotek i wzbudzić zainteresowanie w całym świecie naukowym²⁷⁾.

²⁶⁾ Na wartość niektórych rękopiśmiennych traktatów politycznych zwrócił uwagę M. Grabmann w dziełku: *Die Kulturphilosophie des hl. Thomas von Aquin*, Augsburg 1925, 173 nn.

²⁷⁾ *Projet*, 10.

Dla rozpatrzenia projektu zebrała się na początku stycznia w roku 1929 w Paryżu specjalna Podkomisja, której przewodniczącym został ks. Michalski. Podkomisja oświadczyła się za projektem, wyrażając życzenie, by na razie prace nad „Corpus“ ograniczyły się do pierwszej serii, tzn. do łacińskich przekładów Arystotelesa (*Aristoteles latinus*)²⁸). W maju tego roku na dorocznym Zjeździe Unii przyjęto projekt polski i wybrano osobną Komisję dla „Corpus“. W skład Komisji wszedł jako prezes ks. Michalski, a jako członkowie J. H. Baxter z Uniwersytetu z St. Andrews, L. Nicolau d'Olwer (Institut d'Estudis Catalans), V. Ussani (Università di Roma) i ks. G. Lacombe (Catholic University of America) jako sekretarz. Celem zorganizowania pracy na terenie wszystkich bibliotek utworzono Biuro centralne w Paryżu, którego wydatki pokrywały początkowo głównie fundusze amerykańskie.

Jak uczeni odnieśli się do projektu polskiego możemy się przekonać chociażby z następującego oświadczenia norweskiego arystotelika Gunnara Rudberga²⁹):

A propos

le Projet de l'Académie polonaise pour la publication du „Corpus philosophorum Medii Aevi“.

La réalisation du programme esquissé par l'Académie polonaise nous paraît être d'une importance fondamentale pour l'étude approfondi de la philosophie du Moyen Age. La publication de ces textes, en grand nombre encore non-publiés, sera aussi de la plus haute importance pour l'étude du latin dans ces siècles.

Le sous-signé, Gunnar Rudberg, se déclare particulièrement intéressé pour cette publication des traductions d'Aristote, cf. son édition du premier et du dixième de l'„Historia Animalium“ traduit par Guillaume de Moerbeke (Zum sogen. 10 Buch der Aristot. Tiergeschichte“, 1911 et „Textstudien zur Tiergeschichte des Aristoteles“, 1908). Il a aussi copié un grand nombre des MSS concernant la première partie de la même Histoire des Animaux et espère que ces collations pouveront être utiles pour la publication projetée.

Gunnar Rudberg.

(C. d. n.).

²⁸) K. Michalski), *Corpus Philos. Medii Aevi*, 75. Pismo ks. K. Michalskiego do Ministra Spraw Zagranicznych w Warszawie z 1932 r. (kopia). AMS.

²⁹) Oświadczenie G. Rudberga z 9 maja 1928. AMS.